

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-9]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

UDK: 82.091 (575.1)

ILMIY FANTASTIKADA OBRAZLAR TIPOLOGIYASI VA POETIK FUNKSIYASI

Obidjonova Ma'suma Qosimjon qizi

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili
va adabiyoti universiteti, Toshkent, O'zbekiston.

E-mail: obidjonovamasuma001@gmail.com,

ORCID ID: 0009-0002-0280-8305

Annotatsiya: Maqolada ilmiy fantastikadagi obrazlar tizimi, ularning tipologik xususiyatlari va badiiy-poetik funksiyasi tadqiq etiladi. Ilmiy fantastika janrida obraz tushunchasi an'anaviy personaj doirasidan kengayib, inson, o'zga mavjudot, texnologik tizim, predmet, makon va tabiat hodisalarini ham qamrab olishi asoslanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ilmiy fantastik obrazlarni ularning asar badiiy olamidagi dominant vazifasi va semantik yukiga ko'ra tasniflashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, struktural-poetik, funksional va interpretativ tahlil metodlaridan foydalanildi. Mavjud nazariy qarashlar hamda jahon va o'zbek ilmiy fantastikasi namunalari tahlili asosida obrazlarning antropotsentrik, alter, texnogen va reifikatsion turlari ajratildi. Har bir tipning syujet rivoji, fantastik voqelikni shakllantirish, g'oyaviy mazmunni ifodalash va inson hamda borliq munosabatlarini badiiy talqin etishdagi vazifalari ochib berildi. Tadqiqot natijalari ilmiy fantastika obrazlarini faqat tashqi ko'rinishi yoki subyektiv xususiyatlari asosida emas, balki ularning asar poetikasidagi funksional o'rni orqali tasniflash zarurligini ko'rsatadi. Mazkur yondashuv obrazning semantik imkoniyatlarini aniqlash va ilmiy fantastika poetikasini tizimli o'rganishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ilmiy fantastika, obrazlar tipologiyasi, obraz poetikasi, antropotsentrik obraz, alter obraz, texnogen obraz, reifikatsion obraz, poetik funksiya.

ТИПОЛОГИЯ ОБРАЗОВ И ИХ ПОЭТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ В НАУЧНОЙ ФАНТАСТИКЕ

Аннотация: В статье исследуются система образов в научной фантастике, их типологические особенности и художественно-поэтическая функция. Обосновывается, что в жанре научной фантастики понятие образа выходит за пределы традиционного персонажа и включает человека, иное существо, технологическую систему, предмет, пространство и природные явления. Основная цель исследования заключается в классификации образов научной фантастики с учетом их доминирующей функции и семантической нагрузки в художественном мире произведения. В исследовании применены сравнительно-типологический, структурно-поэтический, функциональный и интерпретационный методы анализа. На основе анализа существующих теоретических подходов, а также произведений мировой и узбекской научной фантастики выделены антропоцентрический, альтерный, техногенный и реификационный типы образов. Раскрываются функции каждого типа в развитии сюжета, формировании фантастической реальности, выражении идейного содержания и художественной интерпретации отношений человека и бытия. Результаты исследования показывают необходимость классификации образов научной фантастики не только по их внешним или субъективным характеристикам, но и с учетом их функционального места в поэтике произведения. Такой подход способствует более глубокому изучению смысловых возможностей образа и системному исследованию поэтики научной фантастики.

Ключевые слова: научная фантастика, типология образов, поэтика образа, антропоцентрический образ, альтерный образ, техногенный образ, реификационный образ, поэтическая функция.

THE TYPOLOGY AND POETIC FUNCTION OF IMAGES IN SCIENCE FICTION

Abstract: The article examines the system of images in science fiction, their typological features, and their artistic and poetic functions. It substantiates that, within the genre of science fiction, the concept of the image extends beyond the traditional character and encompasses humans, other beings, technological systems, objects, spaces, and natural phenomena. The main purpose of the study is to classify science-fiction images according to their dominant function and semantic significance within the fictional world of a work. The study employs comparative-typological, structural-poetic, functional, and interpretive methods of analysis. Based on an analysis of existing theoretical approaches and works of world and Uzbek science fiction, four types of images are identified: anthropocentric, alter, technogenic, and reificational. The functions of each type in plot development, the formation of fantastic reality, the expression of

ideological content, and the artistic interpretation of human–being relations are revealed. The findings demonstrate the need to classify science-fiction images not only according to their external or subjective characteristics but also according to their functional position within the poetics of a work. This approach contributes to a deeper understanding of the semantic potential of images and to a systematic study of science-fiction poetics.

Keywords: *science fiction, image typology, poetics of the image, anthropocentric image, alter image, technogenic image, reificational image, poetic function.*

Kirish

Badiiy obraz adabiyotshunoslikning eng qadimiy va ayni paytda eng murakkab kategoriyalaridan biridir. Uning murakkabligi, avvalo, obrazning bir vaqtning o' zida voqelik bilan bog' liq bo' lishi va undan estetik jihatdan farqlanishida namoyon bo' ladi. I. Sulton badiiy obrazni "hayot haqiqatining san' atkor ongida qayta yaratilgan shakli" sifatida ta' riflaydi [1]. Demak, obraz voqelikning oddiy nusxasi emas, balki ijodkor tafakkuri, dunyoqarashi va estetik ideali orqali qayta tashkil etilgan badiiy mavjudlikdir. Mazkur nazariy qarash ilmiy fantastika obrazlarini tadqiq etishda yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ilmiy fantastikada tasvirlanadigan ko' plab mavjudliklar real hayotda tayyor shaklda mavjud emas. O' zga sayyoralik, sun'iy intellekt, android, boshqa sayyora, avtomatlashtirilgan uy yoki kelajak sivilizatsiyasi kabi obrazlar ijodkorning ilmiy bilim, texnologik tasavvur, ijtimoiy kuzatuv va kelajak haqidagi farazlarini badiiy shaklga keltirishi natijasida yuzaga keladi. Shuning uchun ilmiy fantastik obrazni "real" va "xayoliy" kabi ikki qarama-qarshi tushuncha doirasida izohlash yetarli emas. D. Quronov badiiy obrazni borliqning san' atkor ko' zi bilan ko' rilgan, ijodiy qayta ishlangan va hissiy idrok etish mumkin bo' lgan shakli sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, badiiy obrazda real borliqning tanish izlari mavjud bo' lsa-da, u aynan real borliqning o' zi emas, balki yangi mavjudlik – badiiy borliqdir [2]. Ilmiy fantastika uchun aynan mana shu "yangi mavjudlik" tushunchasi muhim. Zero, janrning obrazlar tizimi real tajriba bilan bog' liq bo' lsa-da, u real tajribaning chegaralarini kengaytiradi. B. Sarimsoqov esa badiiy obrazning shakllanishini voqelik, hayotiy mushohada va taassurotlarning ijodkor dunyoqarashi hamda estetik ideali orqali qayta ishlanishi bilan izohlaydi [3]. Bu jihatdan ilmiy fantastik obraz ham real hayotdan uzilgan mutlaq xayolot emas. Uning zamirida muayyan ilmiy bilim, ijtimoiy muammo, texnologik jarayon yoki insonning mavjudlik haqidagi qarashlari yotadi. Biroq mazkur material badiiy umumlashma darajasiga ko' tarilgach, yangi poetik vazifani bajara boshlaydi. J. Eshonqulov obrazdan "to' liq reallik izlash" badiiy asarni yuzakilashtirishi mumkinligini ta' kidlaydi. Olim obrazning tarixiyligini, avvalo, unda mujassamlangan ifoda va tasavvur orqali anglash zarurligini qayd etadi [4]. Bu fikr ilmiy fantastikaga nisbatan qo' llanganda obrazni uning real hayotdagi tayyor muqobilidan izlash emas, balki unda mujassamlangan ilmiy, ijtimoiy va estetik tasavvurlarni aniqlash muhimligi ayon bo' ladi. Shu bilan birga, ilmiy fantastikadagi obrazlar tizimi an'anaviy epik asarlardagi obrazlar tizimidan o' zining funksional ko' lami bilan farqlanadi. An'anaviy nasrda obraz tushunchasi ko' pincha qahramon yoki personaj bilan bog' liq bo' lsa, ilmiy fantastikada obrazning poetik qamrovi ancha keng. Inson, o' zga mavjudot, robot, sun'iy intellekt, kosmik obyekt, tabiiy hodisa yoki texnologik qurilma asarning g' oyaviy-estetik markaziga aylanishi mumkin. Shu sababli tadqiqotning asosiy muammosi ilmiy fantastikadagi obrazlarni qanday mezon asosida tasniflash masalasida namoyon bo' ladi. Obrazni uning tashqi ko' rinishiga ko' ra tasniflash mumkinmi? Uning biologik yoki ontologik tabiatini asosiy mezon bo' lishi kerak? Yoki obrazning syujetdagi vazifasi va asarning umumiy badiiy tizimidagi mavqeyi muhimroqmi? Mazkur savollar maqolaning asosiy tadqiqot yo' nalishini belgilaydi.

Adabiyotlar tahlili

Ilmiy fantastikadagi obraz masalasi jahon fantastikashunosligida turli nuqtayi nazarlardan o' rganilgan. Tadqiqotlarning bir qismi inson va o' zga mavjudot munosabatiga, boshqalari obrazning syujetdagi funksiyasiga, yana bir qismi texnologik mavjudliklarning badiiy talqiniga e' tibor qaratadi. Mavjud yondashuvlarning xilma-xilligi ilmiy fantastik obrazning yagona ko' rinishga ega emasligini ko' rsatadi. K.D. Malmgren ilmiy fantastikadagi o' zga mavjudotlar obrazini "o' zlik" va "o' zgachalik" munosabati asosida tahlil qiladi [5]. Olim o' zga sayyoraliklar va boshqa begona mavjudliklarni insoniy tajribaga yaqinligi yoki undan tubdan farqlanishiga ko' ra ajratadi. Birinchi guruhga tashqi jihatdan insondan farq qilsa-da, tafakkur va xatti-harakati insoniy mezonlarga yaqin bo' lgan mavjudotlar kiradi. Ikkinchi guruh esa inson tajribasi doirasiga sig' maydigan mutlaq "o' zga" mavjudlikni anglatadi. Malmgrenning yondashuvi o' zga mavjudot obrazlarini anglash uchun samarali bo' lsa-da, uning qamrovi asosan alter obrazlar bilan chegaralanadi. Texnologik obyektlar, makon, predmet yoki ijtimoiy tizim kabi boshqa obraz shakllarini ushbu mezon asosida to' liq tavsiflash qiyin. V. Sobchak ilmiy fantastika filmlaridagi barqaror obraz turlarini qahramon, olim va maxluq tarzida ajratadi [6]. Mazkur tasnifning muhim jihati shundaki, unda obrazning tashqi ko' rinishi yoki biologik tabiati emas, balki uning syujetdagi vazifasi asosiy mezon qilib olinadi. Qahramon g' ayrioddiy vaziyatga duch keluvchi va unga munosabat bildiruvchi shaxs, olim ilmiy izlanish bilan bog' liq obraz, maxluq esa noma'lumlik yoki xavfni ifodalovchi mavjudlik sifatida namoyon bo' ladi. Biroq V.Sobchak

tasnifi, avvalo, kino materiallari asosida shakllanganligi sababli adabiy ilmiy fantastikaning barcha obraz qatlamlarini qamrab olmaydi. Ayniqsa, texnologiyaning mustaqil badiiy subyektga aylanishi yoki predmetning ramziy obraz darajasiga ko' tarilishi kabi holatlar mazkur tasnif doirasidan tashqarida qoladi.

X. Osava va hammualliflarining tadqiqoti ilmiy fantastikadagi sun'iy intellekt va robot obrazlarini tasniflash nuqtayi nazaridan e'tiborlidir. Tadqiqotchilar 115 ta ilmiy-fantastik asardagi sun'iy intellekt tizimlarini tahlil qilib, ularni insoniy qiyofaga ega sun'iy mavjudliklar, mustaqil faoliyat yurituvchi aqli mashinalar, inson bilan hamkorlik qiluvchi yordamchi tizimlar hamda keng ijtimoiy infratuzilma vazifasini bajaruvchi tizimlarga ajratganlar [7]. Mazkur tasnif texnologik obrazlarning bir xil poetik maqomga ega emasligini ko' rsatadi. Bir holatda texnologiya personajga aylanadi, boshqa holatda esa inson hayotini boshqaruvchi keng tizim sifatida namoyon bo' ladi. Shu bilan birga, ushbu yondashuvning tadqiqot obyekti sun'iy intellekt va robotlar bilan cheklangan.

Yosh o'zbek adabiyotshunosi M. Umarqulova ilmiy fantastik adabiyot qahramonlarini insoniy, noinsoniy, arxetipik, kibernetik va gibrid turlarga ajratadi [8]. Tadqiqotchining tasnifi obrazning mavjudlik tabiati va shakllanish xususiyatlarini birgalikda hisobga olishi bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, arxetipik qahramonlarning alohida guruh sifatida ajratilishi ilmiy fantastikaning mutlaqo yangi obrazlar yaratish bilangina cheklanmasligini ko' rsatadi. Janr qadimdan mavjud obraz modellarini ham yangi ilmiy-fantastik mazmun bilan qayta talqin qiladi. Binobarin, mavjud tadqiqotlar ilmiy fantastikadagi obrazlar tizimining turli tomonlarini ochib beradi. Biroq ular ko' pincha muayyan obraz qatlamini alohida tadqiq etishga qaratilgan. Bir tasnifda inson va o' zga mavjudot munosabati, ikkinchisida syujet funksiyasi, uchinchisida texnologik tabiat, yana birida qahramonning ontologik xususiyati asosiy mezon bo' ladi. Natijada ilmiy fantastikadagi obrazni personajdan tashqari poetik birlik sifatida yaxlit tizimda ko' rish ehtiyoji yuzaga keladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning metodologik asosini qiyosiy-tipologik, struktural-poetik va funksional tahlil metodlari tashkil etadi. Qiyosiy-tipologik metod yordamida ilmiy fantastikadagi obrazlarga doir turli tasniflar – K.D. Malmgren, V. Sobchak, X. Osava va hammualliflar hamda M. Umarqulovaning yondashuvlari o' zaro qiyoslandi. Bunda har bir tasnifning asosiy mezoni, tadqiqot obyekti va qamrov doirasi aniqlandi. Struktural-poetik yondashuv obrazning asar tarkibidagi o' rmini, uning boshqa poetik unsurlar bilan munosabatini va badiiy olamni shakllantirishdagi rolini aniqlash imkonini berdi. Funksional tahlil esa obrazning nima ekanidan ko' ra, asarda nima bajarayotgani masalasini markazga olib chiqdi. Aynan shu mezon asosida ilmiy fantastikadagi obrazlar antropotsentrik, alter, texnogen va reifikatsion turlarga ajratildi. Tadqiqotda obraz va personaj tushunchalari ham o' zaro farqlanadi. Personaj, avvalo, asardagi harakatlanuvchi subyekt bo' lsa, obraz tushunchasi undan kengroq bo' lib, predmet, makon, texnologiya yoki tabiiy hodisaning ham poetik jihatdan mustaqil ma'no kasb etishini qamrab olishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan ilmiy fantastikadagi obrazlar tizimini personajlar tizimi bilan tenglashtirish metodologik jihatdan to' g' ri emas.

Natijalar va ularning tahlili

Bizgacha e'lon qilingan tadqiqotlar va nazariy xulosalarni muqoyasa qilgan holda, mavjud badiiy adabiyotlar tahlili va ilmiy nuqtayi nazarimizdan kelib chiib, biz ilmiy fantastik asarlardagi obrazlarni quyidagicha tasnifladik:

Chizma. Ilmiy fantastik obrazlarning vazifasiga ko' ra turlari

Ilmiy fantastikadagi obrazlar tizimining birinchi va eng muhim guruhini antropotsentrik obrazlar tashkil etadi. Bu tushuncha oddiy "inson obrazi" bilan aynan bir narsa emas. Har qanday epik asarda inson personaji bo' lishi mumkin. Antropotsentrik obraz esa ilmiy yoki fantastik faraz natijasida o' zgargan badiiy sharoitda insonning mohiyati, o' zligi, ruhiyati, xotirasi, axloqiy tanlovi va mavjudlik muammolarini markazga chiqaradigan obrazdir. Bunday obrazda ilmiy fantastikaning tashqi atributlari, jumladan, kosmos, yangi texnologiya, sun'iy intellekt, boshqa sayyora yoki kelajak jamiyati tasviri asl maqsad emas. Ular insonni yangi sharoitda sinovdan o' tkazish vositasiga aylanadi. J. Gunn ilmiy fantastika qahramonlari ko' pincha real hayotdagi individual shaxsning prototipi bo' lib qolmasdan, muayyan munosabat, e'tiqod, jamiyat, hayot tarzi yoki butun insoniyatning umumlashgan obrazi sifatida namoyon bo' lishini ta'kidlaydi [10]. R. Bredberining "Farengeyt bo' yicha 451 daraja" romanidagi Gay Montag ana shunday antropotsentrik obrazning yorqin namunasidir. Montagning o' zi kelajak jamiyatidagi oddiy xizmat vazifasini bajaruvchi shaxs sifatida boshlanadi. Biroq kitob, xotira va mustaqil tafakkur bilan to' qnashuvi uning ichki dunyosini o' zgartiradi. Natijada fantastik shartlilik insonning tayyor ijtimoiy qolipdan chiqishi va o' z fikrlash huquqini qayta kashf etishi masalasini badiiy tadqiq etishga xizmat qiladi. O' zбек ilmiy fantastikasida H. Shayxov ijodida ham antropotsentrik obrazning turli ko' rinishlarini kuzatish mumkin. "Tutash olamlar", "Ikki jahon ovorasi", "Olovdan chiqqan odam" kabi asarlarda fantastik vaziyat va g' ayrioddiy mavjudliklar fonida insonparvarlik, jamiyat tinchligi, inson taqdiri, xotira va o' zlik masalalari ilgari suriladi.

Ikkinchi guruh alter obrazdir. Dastlab, "Alter" tushunchasi ilmiy fantastik asar kontekstida inson tajribasidan tashqaridagi "boshqa" mavjudlikni anglatadi. Bunday obraz o' zga sayyoralik, parallel yoki muqobil olam vakili, inson tafakkuridan farqli ong egasi yoki insoniyat uchun mutlaqo begona mavjudot sifatida namoyon bo' lishi mumkin. Alter obrazni oddiy "g' ayriinsoniy qahramon" deb tushunish yetarli emas. Uning asosiy poetik vazifasi insondan farqli mavjudlikni ko' rsatish bilangina cheklanmaydi. U insonning o' zini boshqa mavjudlik orqali ko' rish imkonini beradi. D. Suvin o' zga sayyoraliklar va boshqa begona mavjudotlarni inson uchun ko' zgu vazifasini bajaruvchi obrazlar sifatida talqin qiladi [11]. Bu "ko' zgu" metaforasi alter obrazning mohiyatini aniq ifodalaydi: inson o' zga mavjudot bilan uchrashganda aslida o' zining mavjudlik chegaralarini ham qayta ko' rib chiqadi. G. Uellsning "Vaqt mashinasi" asaridagi Eloy va Morloklar, Stanislav Lemning "Solaris" romanidagi noma'lum mavjudlik, U. Le Ginning "Qorong' ulikning chap qo' li" asaridagi Gethen aholisi, R. Bredberining "Mars solnomalari" dagi marsliklar alter obrazning turli poetik shakllarini namoyon etadi.

O' zбек ilmiy fantastikasida H. Shayxov ijodida ham alter obrazning o' ziga xos namunalari uchraydi. Uning asarlarida Yer bilan cheklanmagan makon, qo' shni sayyoralar, robotlar, o' zga sayyoraliklar va turli mavjudlik shakllari o' zaro munosabatga kirishadi. "Tutash olamlar" kabi asarlarda turli olamlarning to' qnashuvi alterlik hodisasini anglash uchun muhim material beradi. Shunday qilib, antropotsentrik obrazda inson markazga qo' yilsa, alter obrazda markaz inson tajribasidan tashqaridagi "boshqa"ga ko' chadi. Ammo har ikkala holatda ham yakuniy ma'no insonning o' zini anglash jarayoni bilan bog' lanadi.

Ilmiy fantastikani boshqa badiiy tizimlardan farqlovchi muhim obraz qatlamlaridan biri texnogen obrazdir. U ilmiy-texnik taraqqiyot natijasida yuzaga kelgan va badiiy tizimda mustaqil poetik maqomga ega bo' lgan mavjudlikni anglatadi. Bunday obrazlar qatoriga robot, android, sun'iy intellekt, kibernetik tizim, avtomatlashtirilgan qurilma yoki inson faoliyatini o' zgartiruvchi texnologik mavjudliklar kiradi. Biroq har qanday texnik predmet texnogen obraz bo' lavermaydi. Qurilma faqat texnologik detal sifatida tasvirlansa, u predmet darajasida qoladi. U inson bilan munosabatga kirishsa, mustaqil qaror qabul qilsa, syujet rivojiga ta'sir ko' rsatsa yoki insonning mavjudlik chegaralarini qayta belgilasa, obraz darajasiga ko' tariladi. N.K. Hayles postinson tushunchasini sharhlar ekan, jismoniy mavjudlik va kompyuter simulyatsiyasi, kibernetik mexanizm va biologik organizm, robot maqsadi va insoniy maqsadlar o' rtasidagi qat'iy chegaralarning yo' qolib borishini ko' rsatadi [13]. Bu qarash texnogen obrazning mohiyatini anglash uchun muhim nazariy asosdir. A. Azimovning "Men, robot" asaridagi robotlar texnogen obrazning klassik namunasidir. Robot bu asarda shunchaki kelajak texnikasining mahsuli emas. U insonning axloqiy mas'uliyati, qaror qabul qilish imkoniyati va o' zi yaratgan mavjudlik ustidan nazoratini sinovdan o' tkazuvchi badiiy subyektga aylanadi. Shu sababli texnogen obrazning poetik vazifasi "texnika kelajakda qanday bo' ladi?" degan savolga javob berish bilangina cheklanmaydi. Uning chuqurroq funksiyasi – inson va texnologiya o' rtasidagi chegaraning qayerda tugashini badiiy tekshirish. Zamonaviy tadqiqotlarda "Men, robot" ning postgumanistik nuqtayi nazardan qayta talqin qilinayotgani ham shundan dalolat beradi [14].

Ilmiy fantastik obrazlar tizimidagi eng kam o' rganilgan qatlamlardan biri reifikatsion obrazlardir. Mazkur atama ushbu tadqiqotda mualliflik tasnifiy termini sifatida qo' llanadi. Uning zarurati obraz tushunchasini personaj bilan tenglashtirmaslikdan kelib chiqadi. Ilmiy fantastikada ayrim predmet, makon, tabiiy hodisa yoki kosmik obyekt oddiy tasvir detali bo' lib qolmasdan, asarning mustaqil mazmuniy markaziga aylanishi mumkin. B. Sarimsoqovning "mohiyatan har bir tafsil ham obrazdir" degan fikri [15] bu yondashuv uchun nazariy asoslardan biridir. Biroq bizning tasnifimizda

har qanday detal reifikatsion obraz hisoblanmaydi. Oddiy predmet bunday maqomga ega emas. Predmet ramziy, semantik yoki kompozitsion jihatdan mustaqil ma'no tashiy boshlaganida reifikatsion obrazga aylanadi. R. Bredberining "Yumshoq yomg'irlar yog'adi" hikoyasidagi avtomatlashtirilgan uy bunga yaqqol misoldir. Uy oddiy makon emas. Insoniyat yo'qolib ketganidan keyin ham o'z dasturiga muvofiq ishlashda davom etadi. Keyinchalik tabiat oldida yemiriladi. R. Bredberining "Oltin quyosh olmalarida" hikoyasida Quyosh ham shunchaki astronomik obyekt emas. U insoniyatning bilim, qudrat va abadiylik haqidagi intilishlarini birlashtiruvchi ramziy markaz sifatida namoyon bo'ladi. H. Shayxovning "Umid sayyorasi" hikoyasida esa boshqa sayyora ekologik muammoning badiiy ifodasiga aylanadi. Sayyora oddiy voqea sodir bo'ladigan makon bo'lib qolmaydi, bil'aks uning fojiaiy taqdiri orqali Yerning ekologik kelajagi haqida ogohlantirish beriladi [17]. Zero, reifikatsion obrazning asosiy belgisi uning "narsa" ekanida emas. Uning badiiy tizimda qanday maqomga ko'tarilgani muhim. Shu jihatdan reifikatsion obraz antropotsentrik, alter yoki texnogen obrazlarning takrori emas, balki obrazlilikning personajdan tashqaridagi shaklidir.

Xulosalar

Xulosa o'rinda ta'kidlash mumkinki, ilmiy fantastikadagi obraz tushunchasi an'anaviy personaj kategoriyasidan ancha kengdir. Janrning badiiy olamida inson bilan bir qatorda o'zga mavjudot, texnologik tizim, predmet, tabiiy hodisa va kosmik obyekt ham mustaqil poetik ma'no tashuvchi birlikka aylanishi mumkin. Tadqiqot davomida jahon va o'zbek adabiyotshunosligidagi obraz haqidagi nazariy qarashlar hamda ilmiy fantastikadagi mavjud tasniflar qiyosiy o'rganildi. K.D. Malmgrenning "o'zlik-o'zgachalik" munosabati, V. Sobchakning syujet funksiyasiga asoslangan tasnifi, X. Osava va hammualiflarining texnologik obrazlar modeli hamda M. Umarqulovning qahramonlar tipologiyasi ilmiy fantastik obrazning alohida qatlamlarini tushuntirish uchun muhim ilmiy asos bo'la olishi aniqlandi. Biroq mavjud tasniflarning aksariyati obrazning muayyan ko'rinishi bilan chegaralanadi. Shu sababli mazkur tadqiqotda obrazning tashqi ko'rinishi yoki ontologik tabiatidan ko'ra, uning asar badiiy olamida bajaradigan dominant poetik funksiyasi asosiy tasnifiy mezon sifatida olindi.

Natijada ilmiy fantastikadagi obrazlar antropotsentrik, alter, texnogen va reifikatsion turlarga ajratildi. Antropotsentrik obraz o'zgargan fantastik sharoitda insonning mohiyati va mavjudlik muammolarini badiiy tadqiq etadi. Alter obraz inson tajribasidan tashqaridagi "o'zga"ni tasvirlash orqali insonning o'zini qayta anglashiga imkon beradi. Texnogen obraz fan-texnika taraqqiyoti natijasida yuzaga kelgan mavjudlikni inson va texnologiya munosabati doirasida badiiy muammolashtiradi. Reifikatsion obraz esa predmet, makon, tabiiy hodisa yoki kosmik obyektning oddiy detal darajasidan mustaqil poetik markazga ko'tarilishini ifodalaydi. Shu bilan birga, mazkur obraz turlari o'zaro mutlaq chegaralangan kategoriyalar emas. Bir obrazda bir necha funksional xususiyat uyg'unlashishi mumkin. Shuning uchun taklif etilayotgan tasnifning asosiy ilmiy ahamiyati obrazlarni qat'iy ajratishda emas, balki ilmiy fantastikadagi obrazlilikning turli poetik darajalarini yagona tizimda ko'rsatish imkoniyatidir. Shu bois mazkur tipologiyaning asosiy afzalligi obrazlarni bir-biridan mutlaq ajratishda emas, balki ularning badiiy olamdagi dominant funksiyasini aniqlashdadir.

Bu yondashuv ilmiy fantastikadagi obrazlar tizimini yanada kengroq ko'rish imkonini beradi. Chunki obraz faqat "kim?" degan savolga emas, balki "nima?", "qanday mavjudlik?", "qaysi poetik vazifada?" kabi savollarga ham javob beradi. D. Quronov badiiy voqelikning o'quvchi tafakkurida obrazlar, voqealar, detallar va boshqa poetik unsurlar orqali qayta tiklanishini ta'kidlaydi [18]. Demak, badiiy voqelik obrazlarning oddiy yig'indisi emas. Ular birgalikda muayyan badiiy olamni yuzaga keltiradi. Ilmiy fantastikada esa bu olam ko'pincha real borliqning kengaytirilgan, o'zgartirilgan yoki muqobil shakli bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, ilmiy fantastik obrazlar tizimini inson – o'zga – texnologiya – narsa/makon o'rtasidagi munosabatlar tizimi sifatida ham ko'rish mumkin. Antropotsentrik obraz insonni markazga olib chiqadi; alter obraz markazni "o'zga"ga ko'chiradi; texnogen obraz inson va texnologiya chegarasini muammolashtiradi; reifikatsion obraz esa narsa va hodisaning o'zini poetik subyekt darajasiga ko'taradi. Bu to'rtlik ilmiy fantastikaning badiiy olamini tashkil etuvchi asosiy mavjudlik qatlamlarini qamrab oladi.

Mualliflar hissi, manfaatlar to'qnashuvi va moliyalashtirish

Muallif hissi: Muallif tadqiqot konsepsiyasi, ma'lumotlarni tahlil qilish va maqola matnini tayyorlashda yakka o'zi ishtirok etgan. Manfaatlar to'qnashuvi: muallif manfaatlar to'qnashuvi yo'qligini bildiradi. Moliyalashtirish: tadqiqot tashqi moliyaviy yordamsiz amalga oshirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – 270 b.
2. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. – 224 b.

3. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari / to' plovchi va nashrga tayyorlovchi H. Ahmedov. – Toshkent: Bookmany Print, 2022. – 136 b.
4. Eshonqulov J. Folklor: obraz va talqin. – Qarshi: Nasaf, 1999. – 152 b.
5. Malmgren C.D. Self and Other in SF: Alien Encounters // Science Fiction Studies. – 1993. – Vol. 20, No. 1. – P. 15–33.
6. Sobchack V. Screening Space: The American Science Fiction Film. – 2nd ed. – New Brunswick: Rutgers University Press, 1997.
7. Osawa H., Miyamoto D., Hase S., Saijo R., Fukuchi K., Miyake Y. Visions of Artificial Intelligence and Robots in Science Fiction: A Computational Analysis // International Journal of Social Robotics. – 2022. – Vol. 14, No. 10. – P. 2123–2133. – DOI: 10.1007/s12369-022-00876-z.
8. Umarqulova M. Ilmiy-fantastik adabiyotda qahramon obrazlari: tipologiya, evolyutsiya va falsafiy implikasiyalar // Philology Matters. – 2025. – № 3. – B. 154–166. – DOI: 10.36078/987655259.
9. Obidjonova M.Q. Muallif ishlanmasi: ilmiy fantastik obrazlarning vazifasiga ko' ra tasnifi.
10. Gunn J. The Characters in Science Fiction // Bretnor R. (ed.). The Craft of Science Fiction. – New York: Harper & Row, 1976. – P. 161–174.
11. Suvin D. On the Poetics of the Science Fiction Genre // College English. – 1972. – Vol. 34, No. 3. – P. 372–382.
12. Bradbury R. Marsga hujum / tarj. Amir Fayzulla. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 304 b.
13. Hayles N.K. How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics. – Chicago: University of Chicago Press, 1999. – 350 p.
14. Ding Z. Between Man and Machine: A Posthumanist Analysis of I, Robot // Journal of Education, Humanities and Social Sciences. – 2024. – Vol. 31. – P. 194–203. – DOI: 10.54097/b1p5ar74.
15. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari: risola / B. Sarimsoqov; to' plovchi va nashrga tayyorlovchi H. Ahmedov. – Toshkent: Bookmany Print, 2022. – B. 39.
16. Touponce W.F. The Existential Fabulous: A Reading of Ray Bradbury's "The Golden Apples of the Sun" // Mosaic. – 1980. – Vol. 13, № 3/4. – P. 203–218.
17. Hamdamova Sh. O'zbek ilmiy fantastikasiga jahon adabiyotining ta'siri // Til va adabiyot.uz. – 2024. – № 11.
18. Quronov D. Adabiyot va b. haqida. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 304 b.
19. Obidjonova, M. Ingliz va o'zbek adabiyotida ilmiy fantastikaning narratologik asoslari / M. Obidjonova // Filologik komparativistika va tarjimashunoslik masalalari. – 2025. – Vol. 1, No. 1.

References

1. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O' qituvchi, 2005. – 270 b.
2. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. – 224 b.
3. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari / to' plovchi va nashrga tayyorlovchi H. Ahmedov. – Toshkent: Bookmany Print, 2022. – 136 b.
4. Eshonqulov J. Folklor: obraz va talqin. – Qarshi: Nasaf, 1999. – 152 b.
5. Malmgren C. D. Self and Other in SF: Alien Encounters // Science Fiction Studies. – 1993. – Vol. 20, No. 1. – P. 15–33.
6. Sobchack V. Screening Space: The American Science Fiction Film. – 2nd ed. – New Brunswick: Rutgers University Press, 1997.
7. Osawa H., Miyamoto D., Hase S., Saijo R., Fukuchi K., Miyake Y. Visions of Artificial Intelligence and Robots in Science Fiction: A Computational Analysis // International Journal of Social Robotics. – 2022. – Vol. 14, No. 10. – P. 2123–2133. – DOI: 10.1007/s12369-022-00876-z.
8. Umarqulova M. Ilmiy-fantastik adabiyotda qahramon obrazlari: tipologiya, evolyutsiya va falsafiy implikasiyalar // Philology Matters. – 2025. – № 3. – B. 154–166. – DOI: 10.36078/987655259.
9. Obidjonova M. Q. Muallif ishlanmasi: ilmiy fantastik obrazlarning vazifasiga ko' ra tasnifi.
10. Gunn J. The Characters in Science Fiction // Bretnor R. (ed.). The Craft of Science Fiction. – New York: Harper & Row, 1976. – P. 161–174.
11. Suvin D. On the Poetics of the Science Fiction Genre // College English. – 1972. – Vol. 34, No. 3. – P. 372–382.
12. Bradbury R. Marsga hujum / tarj. Amir Fayzulla. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 304 b.
13. Hayles N. K. How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics. – Chicago: University of Chicago Press, 1999. – 350 p.

14. Ding Z. Between Man and Machine: A Posthumanist Analysis of I, Robot // Journal of Education, Humanities and Social Sciences. – 2024. – Vol. 31. – P. 194–203. – DOI: 10.54097/b1p5ar74.
15. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari: risola / B. Sarimsoqov; to'plovchi va nashrga tayyorlovchi H. Ahmedov. – Toshkent: Bookmany Print, 2022. – B. 39.
16. Touponce W. F. The Existential Fabulous: A Reading of Ray Bradbury's "The Golden Apples of the Sun" // Mosaic. – 1980. – Vol. 13, № 3/4. – P. 203–218.
17. Hamdamova Sh. O'zbek ilmiy fantastikasiga jahon adabiyotining ta'siri // Til va adabiyot.uz. – 2024. – № 11.
18. Quronov D. Adabiyot va b. haqida. – Toshkent: Akademyashr, 2019. – 304 b.
19. Obidjonova M. Ingliz va o'zbek adabiyotida ilmiy fantastikaning narratologik asoslari / M. Obidjonova // Filologik komparativistika va tarjimashunoslik masalalari. – 2025. – Vol. 1, No. 1.